

AKATEEMIESTA YMPÄRISTÖFILOSOFIAA

Markku Oksanen, Marjo Rauhala-Hayes
(toim.): *Ympäristöfilosofia*. Gaudeamus,
Tampere 1997. 350 s.

Ympäristöfilosofia on *pop* ja *in*, ja paitsi niitä, se on myös *must*, sanan varsinaisessa merkityksessä. Yliopistomaailman ulkopuolella oleville ei ole kuitenkaan ollut Suomessa tarjolla kattavia esityksiä alan keskustelusta, joitain Leena Vilkan teoksia lukuunottamatta. Täyttäneekö tämä käänösartikkeleita ja Markku Oksasen johdantoja sisältävä, definitiivisesti nimetty *Ympäristöfilosofia* tarpeen?

Niin ainakin takakansi lupaa, sillä sen mukaan teos soveltuu oppikirjaksi kaikille ihmisen luontosuhteesta ja siihen liittyvistä eettisistä kysymyksistä kiinnostuneille. Tämä olisi hyvä, sillä esimerkiksi lukio-opetuksessa luonto/ ympäristö-problematiikkaa tarkastelevia tekstilähteitä ja yhteenvetoja todella tarvitaan. Useissa lukioissa ympäristöfilosofiaa opiskellaan jo jatkokursseilla ja suuntaus on kerran-kin motivoitu oppilaista itsestään lähtien: luontoa ja luonnon ympäristöjä kohtaan tunnettu kiinnostus on jatkuvassa kasvussa. Väittäisin, että tämä näkyy jo nyt jopa biologian ja maantiedon oppiaine-suosion kasvuna.

Juri kahden edellämainitun aineen sekä elämäkatsomustiedonkin oppikirjoissa ja yo-koekysymyksissä tämä on jo otettu huomioon, ja esimerkiksi lukion uudessa opetus-suunnitelmassa (1994) on luetelluista seitsemästä biologian opetuksen tavoitteesta peräti neljässä kyse luontosuhteemme eettisestä ja käytännöllisestä puolesta. Filosofian puolella ekologiset kysymykset eivät sen sijaan ole esillä OPS:ssa, missä todetaan mm. näin: "Filosofian opiskelun tavoitteena on, että opiskelija... osaa hahmottaa ja arvioida tiedollisia, yksilö- ja yhteiskuntaeettisiä sekä esteettisiä ongelmia ja niiden vaihtoehtoisia ratkaisuja..." Täsähän luontosuhteen tai ympäristöetiikan kysymykset on tarkasti ottaen rajattu jopa ulkopuolelle, ellei sitten niitäkin pidä ensisijaisesti tarkastella perustavalla tavalla yhteiskunnallisina teemoina. Palaan tähän myöhemmin. Toisaalta on myös ollut niin, että lukio-käyttöön sopivaa, aihetta käsittelevää filosofista materiaalia ei vielä useista oppikirjoista löydy, eikä kovin paljoa niiden ulkopuoleltakaan, joten opettajat eivät ole juurikaan voineet löytää tukea opetukselleen. Paikanneeko käsillä oleva teos puutteen?

Miksi tämä johdatus lukiofilosofian kautta? Siksi, että niin lukio- kuin muussakin johdanto-opetuksessa on aina ollut luonnollista lähteä sisään filosofiaan käytännöllisen filosofian ja etiikan kautta, johtuen niiden läheisestä suhteesta arkikokemukseen ja -ajatteluun, ja nyt käsittääkseni ympäristöfilosofiassa on ky-

seessä käytännöllisen filosofian uusi tuleminen. Siinä harvinaisen voimakkaalla tavalla yhdistyvät teoria ja käytäntö, esimerkiksi yleisesti saatavilla oleva valtaisa määrä asiaa koskevaa informaatiota (biosfäärin vaikeuksista, raaka-aine- ja energiavarojen liikakäytöstä, paikallisista ekokatastrofeista, kiihtyvistä eliölajien katoamisesta, geenimanipulaatioon liittyvistä kysymyksistä jne.), tämän synnyttämä aito huoli oman jokapäiväisenkin toiminnan ulottuvuuksista ja ekologisten ongelmien takaisinheijastuvuudesta omaan elämäänpiiriin sekä näitä seuraavat loputtomat eettiset, filosofiset, teoreettiset kysymykset. Juuri tehdysä tuoreessa tutkimuksessa paljastui, että suomalaisen laajimmin jakama turvattomuutta herättävä uhkakuva oli luonnon saastuminen, peräti yli 80 prosenttia sekä miehistä että naisista koki näin (Helsingin Sanomat, 12. 11. 97; lähde: Niemelä et al: Suomalainen turvattomuus). Tämä kertoo omalta osaltaan siitä, miten paljon kiinnostusta aihe herättää ja miksi.

Ympäristöfilosofia asettaa pohtijalleen täten haasteita kerrakseen. *Ympäristöfilosofian* ongelmat näihin haasteisiin vastaamisessa alkavat jo oikeastaan esipuheesta. Vaikka artikkelien ilmapiiri on useimmissa tapauksissa käsitteanalyttinen tai käsittehistoriallinen, ei esipuhe onnistu selkeyttämään edes tematiikan nimeämiseen ja rakentamiseen keskeisimmin liittyvää käsitteparia ”ympäristö/luonto”. Esimerkiksi: ”Luonto — ulkoinen todellisuus, maailma tai mitä käsitettä ympärillämme olevasta käytetäänkin — on filosofian syntyajoista lähtien ollut filosofisen tarkastelun keskipisteessä.” (s. 7) Ei varmastikaan ole yhden tekevää, mitä käsitettä ”ympäriillämme olevasta” käytetään, eikä missään tapauksessa pidä paikkaansa, että näin määrittävät tutkimuskohdeet olisivat ”filosofian syntyajoista” alkaen olleet yhtä ja samaa tai ”tarkastelun keskipisteessä”. Tästä saa kuvan vaikkapa tutustumalla toiseen tuoreeseen luontotematiikan antologiaan, *Luonnon luonto — Filosofisia kirjoituksia luonnon käsitteestä (Jussi Kotkavirta, toim.)*. Toisaalta kannattaisi miettiä myös kysymystä subjekti-objekti -dikotomian asemasta ympäristöfilosofisessa keskustelussa; joidenkin näkemysten mukaan juuri sen kriittisestä tarkastelusta voisi avautua uusia reittejä myös tähän käytännöllisen filosofian ryteikköön.

Stärkeänä ajattelutendenssinä tuntuu edelleen olevan se, että ihminen säilyy aktiivisena, luonto reaktiivisena; ihminen tekee ja toimii, luonto omassa sfäärissään jonakin ulkoisena ja passiivisena suojeltua tai tuhoutuu. Heti kirjan alussa Oksanen mm. ottaa esiin ja näyttää kaikkiaan myös hyväksyvän Clarence J Glacken esittämän jäsentelyn ihmisen ja ympäristön suhteeseen liittyvästä tematiikasta. Jäsentelyn mukaan tematiikka tiivistyy kolmeksi kysymykseksi: ”1) onko luonto (Maa) suunniteltu ihmistä varten? 2) millä tavoin ympäristö vaikuttaa ihmiseen? 3) millä tavoin ihminen

vaikuttaa ympäristöön?” (s. 7) Entäpä jos juuri tällaiset kysymykset pitäisi ylittää? Muutoin ei ehkä voida kuin todeta Risto Hilpisen sanoin, että ”meidän on yksinkertaisesti lopetettava luonnon roskaaminen”. Käsitteäkseni kuitenkin jopa luonnonsuojeluun liittyvien filosofisten kysymysten pitäisi olla aika lailla monimutkaisempia ja perusteellisempia kuin Oksasen esipuheessaan esittämät: ”Miksi meidän ei muka tarvitsisi perustella systemaattisesti sitä, miksi meidän tulee suojella elinympäristöämme, lajeja ja muita luonnon osia? Miksi meidän pitäisi ottaa annettuna totuutena, että luontoa, muita eläimiä ja kasveja saa käytännössä kohdella miten tahansa?” (s. 11) Jos juuri nämä ovat kysymyksiä, joilla ympäristöfilosofia, kuten Oksanen esittää, ”utelee, ihmettelee ja kyseenalaistaa”, tulee tunne, että käytössä on kärpäslätkä vaikka aika vaatii kanuunaa (tai ainakin nietzschemäistä moukaria).

Radikaalejakin kysymyksiä olisi tarjolla: Miksi länsimaisen ihmisen maailmasuhteen tiedollinen puoli yhä enemmän korostuu ja miksi ainoana tiedon standardina yhä useammin esittäytyy eurooppalaisperäinen luonnontiede? Miksi täten määrittyneen maailmasuhteen ja tieteen, teknologian ja markkinatalouden kolmiyhteys levittäytyy yhä voimakkaammin ja yhä vaimeamman kritiikin säästämänä maailmaneehtokseksi? Oksanen ei ainakaan suoraan ilmaise tällaisten kysymysten tarpeellisuutta, pikemminkin päinvastoin: ”On vaikea kuvitella mitään sellaista vaihtoehtoa tieteelle, joka avustaisi tiedollisesti yhtä kestävästi ja järkevästi inhimillisen elämän suunnittelussa.” (s. 11) Paitsi, että Oksanen tarkoittaa luonnontieteitä, ja että toteamus kuulostaa toisaalta kehäpäätelmältä, se kertoo myös siitä, että kovin radikaalisti länsimaisen ihmisen maailmankatsomuksen kulmakiviä ei Oksanen lähde moukaroimaan.

Mitä (luonnon)tieteen ja sen sovellutusten merkitykseen ihmisen luontokuvan muokkaajana tulee, suomalaisen sosiologin Risto Heiskalan mukaan olemme saapuneet tilanteeseen, jossa kaikki todellisuuden ominaispiirteet ovat teknologioiden kehityksen vuoksi tulleet reaalisesti tai potentiaalisesti inhimillisen muuntelun piiriin. Tähän Heiskalan teesiin keinoitekoisesta yhteiskunnasta liittyy osuvasti Ulrich Beckin teesi riskiyhteiskunnasta: lähes kaikki ihmiseen, yhteiskuntaan ja luontoon liittyvä on muunneltavissa, mutta ei loppuun saakka ennustettavissa, laskettavissa ja hallittavissa. Täten sosiologian mukaan asettuvat nykyelämän reunaehdot, refleksiivisyys, epävarmuus. Ja jos poliittisen ja yhteiskuntafilosofian kytkeytymistä ekologisiin kysymyksiin ei siis huomata, niin voimme *käytännössä* unohtaa koko ympäristöfilosofian.

Sille miksei *Ympäristöfilosofia* tartu näihin kysymyksiin on selityksensä. Hetken kirjaa tarkasteltuaan lukija huomaakin sen alaotsikoksi ”kirjoituksia ympäristönsuojelun eetti-

sistä perusteista”. On tietenkin ollut strategista viisautta (joko toimittajien tai kustantajan) laittaa tarkentava alaotsikko vain takakanteen ja sisäisivuille, mutta tämä markkinahenkisesti taitava liike muuttuu harmilliseksi kun opettaja, opiskelija tai kiinnostunut maallikko tarttuu teokseen luullen saavansa sitä mitä tilaa. Ympäristöfilosofian kenttää tuntevat tutkijat tietysti hahmottavat jo sisällysluettelosta teoksen teemaksi tietyn nurkan tällä kokonaispelikentällä, mutta ei kai teosta näille ole suunnattu: juuri tutkijoidenhan on mahdollista etsiä käsiinsä alkuperäiskielisiä ja eri julkaisuissa ilmestyneitä lähteitä. Tai sitten toimittajat olettavat, että ”ympäristönsuojelun eettiset perusteet” kuvaa koko ympäristö- tai ekofilosofian yleistekseksi yltävää tematiikkaa.

Samoin vaikka takakannessa rohjetaan esittää, että ”artikkelikokoelman kirjoittajat ovat ympäristöfilosofian kansainvälisesti merkittävimpiä tutkijoita”, lukijan epäilykset herättää kuitenkin tätä väitettä seuraava kattava luettelo, jossa esiintyvät kaikki teoksen käännetty kirjoittajat Lynn Whitesta Donald VanDeVeerin — listassa on yksi ainoa anglo-amerikkalais (—australialaisen) maailman ulkopuolelta tuleva nimi: Arne Naess. Vielä kun huomaa, että Naessin artikkeli on alunperin ilmestynyt englanniksi alkaa epäillä, ettei toimittajilla ole ollut käytössään muita kielitäitavia kääntäjiä.

Klassikoita suomeksi

Onneksi toki käänösartikkeleista välittyvä kuva ympäristö- ja luonnonfilosofiasta onkin moniulotteinen ja konfliktiiäinenkin. Mukaan mahtuu todella tunnettuja klassikoita: Lynn White J. ”Ekologisen kriisin historialliset juuret”, John Passmore ”Asenteet luontoa kohtaan”, Aldo Leopold ”Maatiikka”, Arne Naess ”Pinnallinen ja syvälinen, pitkän aikavälin ekologialiike”, muutamia mainitakseni. Samoin mukana on teräviä tuoreempia analyysejä ja aivan erityisesti lukijaa ilahduttaa artikkelien valikointi niiden keskusteleavuutta ajatellen. Ristikäisiä viittauksia on paljon ja tämä on omiaan luomaan tutkimuskentästä kuvaa aidosti vilkkaana ja monimuotoisena. Kokoelma on jaettu kolmeen osaan tai lukuun, joista jokainen sisältää neljästä kuuteen käänösartikkelia sekä Oksanen kirjoittamat johdannot.

Kirjan viimeinen jakso, ”Luonnon arvo, ihmisen arvo”, ei Oksasen esipuheen antamasta kuvasta poiketen jähmetykään tavanomaisimmaksi metafilosofiseksi aksiologiseksi analyyksiksi siitä, voidaanko arvoperustainen etiikka laajentaa luontoa tai (muuta) eläinlajeja koskevaksi. Jakson mielenkiintoisimpiin kuuluu ehdottomasti Holmes Rolston III:n esse ”Arvot luonnossa”, jossa tämä löytää luontoon liitettävissä olevista arvoista kymmenen erilaista kategoriala (taloudellisista arvoista sakramentillisiin arvoihin!), ja hoystää tari-

naansa ehtymättömän tuntuisella varastolla biologisia ja luonnonhistoriallisia anekdootteja, kuriositeetteja ja triviaa. Tämän tarinansiskijan rinnalla muut luvun kirjoittajat maistuvat kuivalta akatemialta, mutta näilläkin on paikkansa. Esimerkiksi Paul W. Taylor ("Luonnon kunnioittamisen etiikka") esittää tiivistetyssä muodossa oman vitalistisen tai elämäkeskeisen etiikkansa periaatteet, joiden ytimenä on aristotelis-spinozistinen entelekeia/conatus -periaate, eli ajatus siitä, että kunkin olion tai organismin "hyvä" rakentuu perimmäiselle pyrkimykselle elinvoiman säilyttämiseen ja kasvattamiseen. Heti perään annetaan Janna Thompsonin ("Ympäristöetiikan kumoaminen") osoittaa, miten ongelmallisia Taylorin (ja Rolstonin) lähtökohdat ovat, jos niiden edellytykset viedään radikaalilla tavalla väijäämättömiin johtopäätöksiin, ts. verrattaessa vaikkapa bakteerin, sisäelimen tai ihmisen "hyviä" toisiinsa. Taylorin kanta on lisäksi tietenkin kokonaan riippuvainen individualistisen ja itseriittoisen organismin määrittelystä, ja Thompson osoittaa oikein, kuinka mahdollonta tällaista määrittelyä on tehdä. Antroposentrisiin, johdonmukaisen ympäristöetiikan mahdollisuuden kieltäviin johtopäätöksiin päätyvä Thompsonin esse asettaa ympäristöetiikalle varteenotettavan haasteen ja vastuksen.

Jaksoista keskimäinen "Ympäristöetiittisen teorian hahmottelua" alkaa Leopoldin kirjoituksella, joka onkin kokoelman vanhin teksti, postuumisti julkaistu vuonna 1949. Sitä lukiessa huomaa, miten vähän aikaa olemme lopultakin eläneet maailmassa, jossa luonnon tai ympäristön hyvinvoinnista keskusteleminen on ollut itsestäänselvää ja arkipäiväistä ilman sen kummempia perusteluja. Toisin kuin Leopoldin aikana, nyt olemme ehkä tilanteessa, jossa keskustelua jo riittää (jopa korkeimmalla tasolla, Fiosta Kiotoon), mutta en tiedä onko toiminnan tasolla juuri muutoksia näkyvissä: "Toistaiseksi ei ole olemassa etiikkaa, joka käsittelee ihmisen suhdetta maahan ja sen pinnalla eläviin eläimiin ja kasveihin. Maa, kuten Odysseuksen orjatytöt, on edelleenkin omaisuutta. Suhde maahan on yhä puhtaasti taloudellinen, ja se tuo mukanaan etuja muttei velvollisuuksia." (s. 121) Leopold näkee maatiikan evolutiivisen luonnollisena ja ekologisesti välttämättömänä vaiheena siinä kehityskulussa, jonka aikana yhä uudet "ryhmät" ovat saaneet äänioikeutensa moraalin sfäärissä, emansipoituneet pelkän omistuksen asemasta. Tämä on kai Eäinten vapautusrintamankin (EVR/ALF) nimen taustalla varsinaisesti löytyvä ajatus, vaikka se yhdistetäänkin usein yksinkertaisesti "vapautusiskuihin". Jakson toinen toiminnallisempiin havaintoihin johtava ympäristöetiikan hahmotelma on Naessin lyhyt esse pitkän tähtäimen syväekologian keskeisistä periaatteista. Naess luettelee monimuotoisuuden, moninaisuuden (kompleksisuuden), itsehallinnon, hajautami-

sen, symbioosin ja tasa-arvon/luokattomuuden periaatteina, jotka erottavat syvällisen ekologisen liikkeen pinnallisista, lähinnä elävien ihmisten hyvinvointiin ja terveelliseen elinympäristöön huomiota kiinnittävistä suojelupyrkimyksistä. Kuten Naessin kirjoitusajankohtana (1972), viimemainitut edelleen edustavat ekologisen keskustelun huomattavaa valtavirtaa. Naess esittelee myös hieman omaa käsitteistöään, mm. termin ekofilosofia, jonka käyttöä yleisenä kattokäsitteenä olisi voinut puoltaa myös tätä kokoelmaa tomitettaessa, ainakin se olisi saattanut tarjota mahdollisuuden ratkaista (tai kiertää) luonto/ympäristö -käsiteparin ongelmallisuutta.

Luvuista ensimmäinen, "Länsimaisten ympäristöasenteiden historiaa", sisältää niimensä mukaisesti aatehistoriallisissa aiheissa liikkuvia artikkeleita. Itseoikeutettu aloittaja on Lynn Whiten paljon luettu ja kommentoitu esse, jossa tehdään tunnettu linjarveto kristinuskon antroposentrisyyden kritiikissä. Jhn Passmore esittää huomattavasti maltillisemmän katsauksen samaan teemaan ja tätä seuraava Robin Attfield puolestaan käyttää myös Passmoren tarjoamia aseita kritisoidessaan Whiten näkemystä. Mielenkiintoisin esse ensimmäisessä osassa on Eugene C. Hargroven "Filosofiset asenteet", jossa käydään läpi kahden aikakauden, antiikin Kreikan ja Uuden ajan keskeisiä filosofisia näkemyksiä ympäristöstä ja luonnosta. Hargrove edustaaakin kokoelmassa valitettavan harvinaista, itse filosofian traditioon tai joihinkin sen historiallisiin kehittäjiin kriittisesti suhtautuvaa näkemystä. Hargrove löytää eurooppalaisen filosofian historian mustan pisteen ja päätty kriittiseen, joskin samalla kannustavaan toteamukseen: "Ympäristöetiikka on filosofian tilaisuus sovittaa suurin virheensä, luonnollisen maailman hylkääminen siten kuin se on koettu konkreettisesti todellisessa elämässä. Jos se olisi tekemättä niin, se kiistäisi oman menneisyytensä, luopuisi omasta äyllyisestä historiallisesta roolistaan länsimaaisessa yhteiskunnassa ja sallisi filosofian tutkimisen muodostumisen vanhahtavaksi, merkityksettömäksi ja avuttomaksi." (s. 108)

Miten tässä ja nyt?

Jos hyväksytään teesi praksiksen uudesta viraalisesta filosofiaan ympäristökysymysten kautta, ei kokoelmaa voi pitää kovin hyvin ajan kutsuun vastaavana. Osataan tämän saa aikaan yhteiskunnallisten ja toiminnallisten kysymysten välttely. Eräs käytännön ja teorian mielenkiintoisimmista piirteistä on kuitenkin juuri siinä, ettei edellinen oikeasti noudata niitä ositteluja ja kategorioita, joita jälkimmäinen siihen luo havaintojen, ymmärtämisen ja kommunikation jäsentämiseksi (paradoksaalisesti mukaan lukien juuri itse johtelu teoriaan ja käytäntöön). Ympäristökysymysten tarkastelu tarjoaisi erinomaisen mahdollisuuden tämän

havaitsemiseen ja havainnollistamiseen; missä muualla mikrokosmos ja makrokosmos, lokaali ja globaali, minuuus ja maailmanlaajuiset rakenteet, etiikka ja politiikka tai luonto ja yhteiskunta yhtä voimakkaasti tunkeutuisivat toisiinsa?

Eräs tuoreimmista (ja selkeimmistä) tämän tematiikan muotoiluista löytyy Beck/ Giddens/ Lashin koostaman refleksiivistä modernisaatiota tarkastelevan kokoelman esipuheesta: "... olemme yhtä mieltä siitä että ekologisia kysymyksiä ei voida palauttaa pelkkään 'ympäristöstä' huolehtimiseen. 'Ympäristö' tuntuisi tarkoittavan inhimillisen toiminnan ulkoista viitekehystä. Ekologiset kysymykset ovat kuitenkin nousseet esiin juuri siksi, että 'ympäristö' ei enää olekaan ulkoisessa suhteessa inhimilliseen yhteiskuntaelämään, vaan syvällisellä tavalla tämän läpäisemää ja uudelleen jäsentämää. Ehkä ihmiset ennen tiesivät, mitä 'luonto' on; enää näin ei ole. 'Luonnollinen' kytkeytyy nyt niin läpikotaisesti 'yhteiskunnalliseen', että mitään siinä ei voi ottaa annettuna. Monen muun perinnevaltaisen elämänalueen tavoin myös 'luonnosta' tulee nyt toimintakenttä, jolla on tehtävä käytännöllisiä ja eettisiä päätöksiä. 'Ekologinen kriisi' avaa joukon kysymyksiä, jotka oleellisella tavalla liittyvät elämämme nykyiseen plastisuuteen — 'kohtalon' perääntymiseen niin monilla alueilla." (Beck et al., s. 8)

Ympäristöfilosofian esseet ovat mielenkiintoisia, monet niistä samalla tavoin kuin moraalidilemmat ovat usein mielenkiintoisia. Niistä ei silti useinkaan välity käsitystä siitä, että puhuttaisiin todellisista, ketä tahansa koskettavista asioista. Mitä sitten tulee alussa mainittuun koulukäyttöön, teos voi nähdäkseni olla hyödyllinen esimerkiksi siten, että opettaja luetuttaa joitakin esseitä oppilailtaan syventävänä kurssimateriaalina. Tutustuminen vaikkapa edellä mainittuun Beck-Giddens-Lash -teokseen syventää sen sijaan huomattavasti enemmän opettajan omaa ymmärrystä ekologiaan meidän aikanamme liittyvästä kokonaistematiikasta, paremmaksi historialliseksi katsaukseksi taas suosittelisin samoin jo mainittua *Luonnon luonto* -antologiaa. Yleistajuisiksi johdannoksi aiheeseen sopii myös teos *Ympäristönsuojelu ja yhteiskunta*, johon Juhani Pietarinen on kirjoittanut ympäristöfilosofian osuuden. Kaikkiaan lienee silti selvä, että alan kirjallisuutta maahan vielä mahtuu.

Tuukka Tomperi

Lähteet

- U. Beck - A. Giddens - S. Lash: *Nykyajan jäljillä — refleksiivinen modernisaatio*, Vastapaino, Tampere 1995.
P. Järvinen - T. Järviskoski - J. Pietarinen: *Ympäristönsuojelu ja yhteiskunta*. Trun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, Turku 1992.
Luonnon luonto — filosofisia kirjoituksia luonnon käsitteestä ja kokemisesta (Jussi Kotkavirta, toim.), SoPhi, Jyväskylän yliopistopaino: Jyväskylä 1996.